

Музичук В. І.

Печеню В. В.

Порик Я.В.

**Вінницький
національний
аграрний
університет**

УДК 621774

ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛІЦЬОВИХ З'ЄДНАНЬ ТРАКТОРІВ І СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ МАШИН

Рассмотрена работа шлицевых соединений сельскохозяйственных машин, их качество и надежность. Исследован процесс холодного пластичного формообразования внутренних шлицевых соединений.

The operation of splined connections of agricultural machinery, their quality and reliability are considered. The process of cold plastic forming of splined connections.

У конструкціях тракторів і сільськогосподарських машин, що випускаються серійно, а також у розроблюваних перспективних машинах широко застосовують шліцьові з'єднання для передачі крутного моменту від силового агрегату рушіям, робочим органам та іншим вузлам і агрегатам машини.

Шліцьове з'єднання – це багатошпонкове з'єднання, в якому зубці (шліци) виконані разом з валом і розташовані паралельно його осі. Шліцьові вали виготовляють спеціальними фрезами, а шліцьові отвори – протяжкою.

Особливістю шліцьових з'єднань машин є те, що величина навантаження за різних умов експлуатації і умов зчленування в процесі роботи змінюється в широких діапазонах і в окремих випадках, в екстремальних умовах, відхиляється від допустимих значень залежно від об'єктивних і суб'єктивних факторів технічної експлуатації машин.

На працездатність шліцьового з'єднання впливає порушення співвісності зчленування, технічні неполадки і поломки привідних робочих органів, вузлів, різні дорожні, ґрунтово-кліматичні умови, глибина обробітку ґрунту, забивання, залипання ґрунтом, урожайність та інші фактори. Отож надійність роботи шліцьового з'єднання значною мірою визначає надійність роботи машини в цілому. Водночас працездатність шліцьових з'єднань у серійних машинах у багатьох випадках невисока. Потреба підвищення їх надійності зростає, оскільки спостерігається зростання питомої потужності, що передається силовими передачами машин.

Аналіз протоколів контрольних випробувань окремих тракторів і сільськогосподарських машин свідчить, що

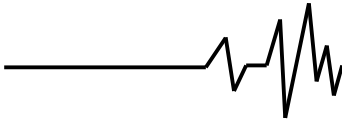
впродовж низки років показники якості тракторів і сільгоспмашин, що випускає промисловість, надійність, коефіцієнт готовності, кількість відмов, не відповідають вимогам, а в низці випадків окремі показники навіть нижчі, ніж це передбачено затвердженими технічними умовами (ТУ) на виготовлення цих машин, відмічається у край низька надійність їх трансмісії: зчеплення, коробки передач, бортових передач. Велику питому витрату під час капітального ремонту трактора Т-150К через значне спрацювання шліцьових з'єднань мають деталі: вал первинний КП, вал зчеплення, вал привода ВВП.

Характер пошкодження шліцьових з'єднань залежить від умов навантаження, матеріалу шліцьових з'єднань, виду і режиму хімічно-термічної обробки, точності виготовлення і зазорів у з'єднаннях, наявності змащення, конструкції, технології виготовлення.

Аналізуючи відмови тракторів, можна відзначити такі основні види пошкодження шліцьових з'єднань:

- зношення конструкції поверхні зубів, викликане осьовими і радіальними мікроковзаннями;
- зминання, пластична деформація елементів з'єднання;
- поломка і зрізання зубів;
- поломка або скручування шліцьового вала;
- розрив між втулкою і внутрішніми зубами, викликане розпірними (радіальними) силами в з'єднаннях евольвентного і трикутного профілів і відцентровими силами у високошвидкісних проводах.

Основною причиною поломок шліцьових з'єднань у трансмісіях тракторів, автомобілів, будівельних, сільськогосподарських та інших

машин є зношення бічних граней шліців у вигляді спрацювання в місці сполучення вала з втулкою. Спрацювання зубів є наслідком дії навантаження і відносних переміщень (ковзання) контактуючих поверхонь. Причини ковзання: перекошення або неспіввісність деталей шліцевого з'єднання, похибки просторового положення елементів шліцевого профілю, зміщення осей вала і втулки під дією радіальної сили.

У шліцевому з'єднанні, навантаженому крутним моментом і радіальною силою, ковзання має місце і за відсутності похибок виготовлення чи монтажу. Це пояснюється неоднаковим навантаженням зубів, розташованих по колу, а відповідно, і різною величиною їх контактних деформацій, що призводить до неспіввісності деталей з'єднання.

Зношення робочих поверхонь спостерігається і в з'єднаннях, що мають перехідні посадки, коли відносні переміщення елементів з'єднання зведені до мінімуму. В такому разі наявна фретинг-корозія, або контактна корозія, коли зношення виникає через руйнування і виникнення окисної плівки. Продуктом зношення є рихлий, схожий на іржу порошок бурого кольору. Часточки окислів відстають у зоні контакту і, внаслідок незначних відносних переміщень поверхонь, не виносяться звідти. Внаслідок підвищеної твердості часточки окислів діють як абразиви і спричиняють посилене зношення зчленованих поверхонь. Основними причинами виникнення контактної корозії є:

- великі тиски в контакті;
- відносні переміщення контактних поверхонь (зворотно-поступальні) з амплітудою в частки мікрона і частотою, що дорівнює частоті обертання з'єднання;
- доступ кисню до зони контакту;
- однорідність металів і низька твердість поверхонь.

Змінання шліців спостерігається за низької твердості їх робочих поверхонь, що є характерним для з'єднань, які піддаються великим навантаженням.

Поломки від втоми зубів і їх зрізання - у край рідкісне явище. Вони свідчать про помилки під час проектувань з'єднань або є наслідком аварійної ситуації. Заїдання в шліцевих з'єднаннях виявляється в тому, що робочі поверхні шліців вала і втулки при передачі крутного моменту міцно схоплюються. Причиною заїдання є високі питомі тиски, які можуть виникнути в з'єднанні при зменшенні довжини робочої поверхні шліців.

Заводи, виробники сільськогосподарської техніки, працюють над удосконаленням шліцевих з'єднань, що дасть змогу підвищити їх надійність і подовжити довговічність роботи. Під час виконання ремонтних робіт завдання механізаторів не порушити співвісність шліцевих з'єднань і, ясна річ, ні в якому разі не вносити власних "удосконалень" у таке відповідальне з'єднання.

Останнім часом багато фірм виконують переобладнання тракторів типу Т-150К, установлюючи на них двигуни ЯМЗ, що добре себе зарекомендували. Проте двигуни МСД і ЯМЗ мають суттєві відмінності щодо способу з'єднання з трансмісією та щодо відбору потужності. Виготовлення і установка перехідного пристрою потребує високого професіоналізму. Розроблений і сертифікований перехідний пристрій для переобладнання двигуна ЯМЗ для тракторів Т-150 (Т-150К) не погіршує науково обґрунтованих конструкторами заводу і перевірених часом пристроїв відбору потужності трансмісії від двигуна. На жаль, існують і інші організації, що пропонують послуги переобладнання і які для "простоти" конструкції перехідного пристрою укорочують шліцеву частину вала приводу ВВП. Нібито таке "обрізання" і невелике і встановлюють замість фланця з довжиною шліца 53-55 мм сплющену шліцеву втулку - лише 10-15 мм, проте, внаслідок такого "вдосконалення" робоча довжина шліців вала скорочується на 20-30%, а навантаження в зачіплюванні зростають багаторазово.

Скептики можуть заперечити, що через цей вал, а відповідно, через укорочене шліцеве з'єднання передається крутний момент, перш за все, для привода ВВП. А трактори типу Т-150 (Т-150К) не так часто використовують в агрегаті з сільськогосподарськими машинами, які потребують активного привода. До того ж, щоб привести насос коробки передач, гідропідсилувача керма і гідронавісної системи, великий крутний момент не потрібен, а якщо вийде з ладу - не такі вже й великі затрати на ремонт. Проте так гадають дилетанти. Описане шліцеве з'єднання працює у важких умовах, про які йшлося вище. А коли відмовить таке укорочене з'єднання (а рано чи пізно відмова таки виникне) - залежить від умов експлуатації, матеріалу і термообробки зчленованих шліців, які, на жаль, також часто виконуються зі значними відхиленнями від заводських технічних умов. І відмовить не тільки ВВП. Відмовить у роботі весь трактор! Та ще й у найвідповідальніший момент, коли виникають

значні навантаження, наприклад, під час руху круто вгору. Відсутність подачі оливи під тиском у гідропідтискні муфти коробки передач і рульового керування призводить до того, що трактор стає некерованим, роз'єднується трансмісія (всі передачі вимкнені), не працює рульове управління - і трактор...

Для отримання високої якості і надійності шліцевих з'єднань може бути розроблений в інституті надтвердих матеріалів АН України технологічний процес формування внутрішнього шліцевого профілю в трубних заготовках методом їх обтиску матрицями на профільних оправках (методом "охоплюючого" протягування) [1]. Суть процесу (рис. 1) полягає в тому, що труба заготовка 1 разом із розміщеною всередині з мінімальним зазором шліцевою оправкою 2 проштовхується через деформуючу матрицю. Після обтиску по всій довжині виробу (здійснюється декілька проходів через різні робочі діаметри матриць) оправка випресовується і отримується готовий виріб.

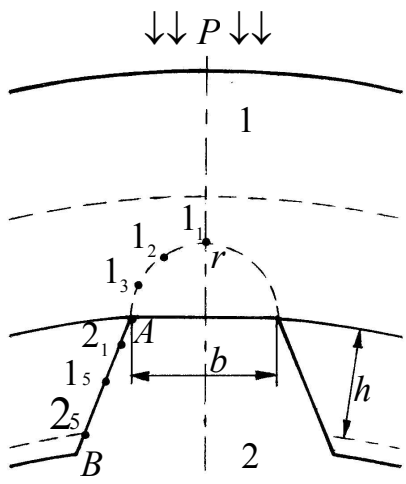

Рис. 1. Схема формування внутрішніх шліців в трубній заготовці

Таким способом формували прямобічний шліцевий профіль, який відповідає профілю карданного валу рульового керування автомобіля ГАЗ-3307. Процес дозволяє одержувати шліцеві втулки підвищеної точності без подальшої чистової обробки в серійному і масовому виробництві і може бути здійснений на вертикально-протяжних станках або гідропресах.

Даний процес можна охарактеризувати як високопродуктивний і металозберігаючий, проте, його широке впровадження стримується

відсутністю надійних розрахункових методів, що дозволяють визначати напружено-деформований стан на різних стадіях формування виробу з оцінкою ступеня використання пластичності, застосування різних матеріалів без технологічних відмовлень (руйнувань металу, втрати стійкості). Крім того, необхідно вміти прогнозувати на стадії проектування технологічного процесу очікувані фізико-механічні характеристики виробів.

В даному процесі осьові і радіальні зусилля досягають порядку 250 кН, а контактний тиск 1 ГПа, що може негативно вплинути на довговічність інструментів і обладнання, тому виникла необхідність проведення комплексного дослідження даного процесу. В роботі [2] представлена методика розрахунку напружено-деформованого стану і розроблені підходи до прогнозування руйнування в області формування внутрішнього шліцевого профілю.

З результатів роботи [2] випливає, що найбільш небезпечною областю є область контакту АВ - область торкання клина шліца оправки і пластичної області (рис. 1). В цій області показники [3]:

$$\eta = \frac{I_1(T_\sigma)}{\sqrt{3I_2(D_\sigma)}} = \frac{\sigma_1 + \sigma_2 + \sigma_3}{\sigma_u}$$

$$\chi = \frac{\sqrt[3]{I_3(T_\sigma)}}{\sqrt{3I_2(D_\sigma)}} = \frac{\sqrt[3]{\sigma_1\sigma_2\sigma_3}}{\sigma_u} \quad (1)$$

досягають найбільшого (з врахуванням знака) значення, ця область є найбільш жорсткою. В процесі досліджень вивчалася переміщення точок небезпечних областей у фізичній площині за допомогою моделювання на складених зразках (рис. 2) і в площині показників $\bar{\epsilon}_u$; η ; χ , компоненти яких розраховувалися поетапно по результатам експериментальних досліджень.

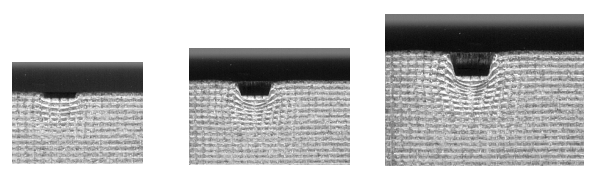
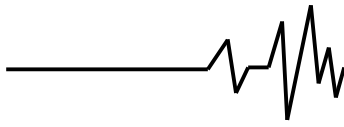

Рис. 2. Стадії формування трапецеїдальної форми

Розглянемо переміщення точок 1 і 2 у фізичній площині (рис. 1), де суцільними лініями показані положення зовнішньої і внутрішньої поверхонь втулки до деформування, штриховими – після проходження через матрицю. Вихідним положенням т. 1 була відстань, рівна радіусу області наростування, яка, за даними Г.А. Смірнова-Аляєва, утворюється вже при $h \approx 0,1b$; $b = 2r$ [2], цю ж область видно на рис. 2.

При переміщенні деформованого металу в процесі обтиску точка 1 проходить

послідовно точки 12...15, які обмежують область наростування. Для точки 2 розрахунок проводився як для точки, що рухається по збіжному каналі. Іншими, менш небезпечними областями були область наростування й область, що обмежується радіусами $R = r \dots 1,5r$ [4].

В таблиці 1 представлені дані розрахунку напруженого стану, а також показників η і χ , для небезпечних точок.

Таблиця 1

Дані розрахунку напруженого стану і показників η і χ

Дані для точки 1								
h, мм	e_u	σ_u $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	σ_ρ $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	σ_θ $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	σ_0 $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	η	$\tau_{\rho\theta}$ $\frac{\text{кГ}}{\text{мм}^2}$	χ
1,5	0,28	61	0	- 60	- 30,5	- 1,5	9	0,22
1,7	0,32	62	10	- 51	- 20	- 1	7,7	0,366
1,8	0,35	63	12	- 51	- 19	-0,92	7,6	0,374
2,3	0,4	65	16	- 49	- 16	- 0,75	7,3	0,37
2,7	0,45	66	18	- 48	- 15	-0,67	7,1	0,36
Дані для точки 2								
1,5	0,13	55	12	- 43	- 15	- 0,83	7,4	0,373
1,8	0,28	61	16	- 43	- 13,8	- 0,7	6,9	0,35
2	0,33	63	18	- 45	- 13	- 0,63	6,7	0,36
2,4	0,4	65	24	- 41	- 8,5	- 0,4	6,1	0,316
2,7	0,45	66	30	- 36	- 1,3	- 0,13	5,4	0,226

* Розрахунок зроблений за методикою, викладеною в [2].

З результатів, представлених в таблиці, випливає що накопичена інтенсивність деформацій перевищує критичні ступені деформації $\mathcal{E} = 4 \dots 10$ %. Тому для даного процесу є доцільним проведення термообробки.

Отримані дані дозволяють зробити наступні висновки:

1. Проведений аналіз роботи шліцьових з'єднань сільськогосподарських машин показує що надійність їх роботи значною мірою визначає надійність роботи машини в цілому. Потреба підвищення надійності шліцьових з'єднань зростає, оскільки спостерігається зростання питомої потужності, що передається силовими передачами машин.

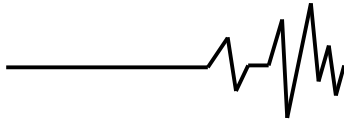
2. Побудовані площини деформування і граничні поверхні пластичності показали на достатній запас пластичності для процесу формоутворення внутрішнього шліцьового

з'єднання; обґрунтовано, що при побудові траєкторії навантаження в просторі безрозмірних показників η і χ її вид однозначно визначається умовами формоутворення, характерними для досліджуваного процесу і практично на залежить від механічних властивостей деформованого металу.

3. При дослідженні процесів холодного пластичного формоутворення, які супроводжуються складним немонотонним деформуванням, необхідно застосовувати моделі, які враховують нелінійний характер накопичення пошкоджень.

Література

1. Розенберг О.А., Траченко Б.П. Формообразование шлицевых отверстий в трубных заготовках методом холодного

пластического деформирования // Технология и организация производства. - 1991. - № 2. - С. 20-23.

2. Огородников В.А., Нахайчук О.В., Музичук В.И. Приложение теории деформируемости к решению задач механики деформирования внутреннего шлицевого профиля обжатим на оправке. Сборник научных трудов международной НТК "Прогрессивные технологии и оборудование кузнечно-штамповочного производства", МГТУ "МАМИ", Москва, 2003. С 66-75.

3. Огородников В.А. Оценка деформируемости металлов при обработке

давлением. – К.: Вища школа, 1983. – 175 с.

4. Смирнов-Аляев Г.А. Сопротивление материалов пластическому деформированию. 3 – е изд., перераб. и доп. Л.: Машиностроение, Ленингр. отд., 1978.–368 с.

5. Колмогоров В.Л. Механика обработки металлов давлением. Учебник для вузов. М.: Металлургия, 1986. 688 с.

6. Огородников В.А., Музичук В.И., Нахайчук О.В. Механіка процесів холодного формозмінювання з однотипними схемами механізму деформації. Монографія. – Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2007. – 179 с.